

SZEMLE

Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzsZR 1714—1964. Moszkva — Leningrad, 1964, Izd. Nauka. 599 l.

A moszkvai Lenin Könyvtár és a lenin-grádi Szaltükov-Sesedrin Könyvtár után a jubiláló könyvtárakhoz csatlakozik most az alapításának 250 éves évfordulóját ünneplő leningrádi Akadémiai Könyvtár. Az 1714-ben létrejött, 2000 kötetet számláló kis könyvtár I. PÉTER nyári kastélyában talált otthonra, s a tíz éven át tartó rendszeres állománygyarapítás eredményeként gazdag tudományos könyvgyűjteménnyé fejlődött. 1725-ben állománya már 11 793 kötetet tett ki. 1724-ben, a pétervári Tudományos Akadémia alapításakor annak szervezetéhez csatolták, s így a későbbiekben egymásután létrejövő akadémiai tudományos intézmények sorában az első. A könyvtár az Akadémia tudományos tevékenységének elengedhetetlen bázisa lett, s így természetes, hogy története az Akadémia s egész Oroszország kulturális és tudományos életének a történetével a legszorosabban összefonódott. Sok hírneves orosz tudós és kiemelkedő társadalmi személy, író neve forrott egybe a könyvtár történetével. Itt dolgozott az orosz tudomány megalapítója, M.V. LOMONOSZOV, olvasói között találjuk CSERNISEVSKIJT, MENDELEJEVET, s 1917 után, az emigrációból való hazatérése után hosszú időn át volt a könyvtár látogatója LENIN is.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a könyvtár életében is mélyreható, gyökeres változásokat hozott. Történetét ennek megfelelően két nagy, egymástól élesen elkülönülő korszakra felosztva tárgyalja a monográfia szerzői kollektívája. Az első, a könyvtár alapításától 1917-ig terjedő korszakot 7 fejezetre, ill. korszakra felosztva tárgyalja; 5 fejezet öleli fel az 1907-től napjainkig terjedő időszakot. Különös részletességgel foglalkozik az utolsó, 1946-tól 1964-ig terjedő periódussal, amely egy-maga 100 lap, míg az összes többi — 11 — fejezetre mintegy 460 lap jut. Valamennyi

fejezet egységes vezérfonalat követ; az egyes korszakokra jellemző társadalmi háttérbe ágyazza bele a könyvtári munka valamennyi alapvető mozzanatának, az állománygyarapítási, feldolgozási munkának, a nemzetközi kapcsolatoknak, a tudományos tevékenységnek az alapvető momentumait, beleszöve a könyvtár, illetve az Akadémia mindenkori vezetőinek, dolgozóinak, jelentősebb személyeknek, illetve a társadalmi és politikai eseményeknek a hatását a könyvtár életére, fejlődésére.

Az első fejezet a könyvtár létrejöttének a társadalmi előfeltételeit rajzolja meg. A XVII—XVIII. század fordulóját az orosz társadalom haladó erőinek az évszázados elmaradás ellen, a társadalom átalakulásáért folytatott harca jellemezte. I. PÉTERnek a társadalmi és politikai élet minden területére kiterjedő nagyjelentőségű reformjai a tudományos élet fellendítését is maguk után vonták. A főiskolák alapítása, szakemberek képzése, a könyvek iránti érdeklődés fokozódása — mindez egy tudományos könyvtár létesítésének szükségességéhez vezetett. I. PÉTER idejében létesül Pétervárot az első nyomda is. Bár a könyvtárügynek voltak Oroszországban a XI. századig visszanyúló hagyományai, a meglévő, rosszul szervezett, szétszórt kis könyvtárak (állományuk túlnyomórészt egyházi, filozófiai művekből állt) sem szervezetileg, sem állományuk tekintetében nem feleltek már meg a kor követelményeinek. I. PÉTER igen nagy gondot fordított külföldi tudományos, elsősorban természettudományos munkák minél nagyobb számban történő fordítására, mégis az 1726—1747 időszak statisztikai adatai szerint a könyvtár állománya 55%-ban human tárgyú volt, s nagyon kevés volt az eredeti orosz munka (az összállománynak csupán 4%-a). Valamelyes javulás volt remélhető az 1750-ben érvénybe hozott köteles példány-rendelettől, amely az akadémiai nyomdát kötelezte, hogy vala-

mennyi nyomdatermekéből két példányt az akadémiai könyvtárnak szolgáltatasson be.

Az 1750—60-as évek történetét LOMONOSZOV munkásságának hatása az orosz tudományos életre s ezen keresztül az Akadémia hírnevének és elismerésének a növekedése jellemzi. Mint akadémikus s később mint I. D. SUMAHER (a könyvtár első, s hosszú időn át egyetlen munkatársa) és I. K. TAUBERT mellett a könyvtár vezetőségének a tagja, komoly harcot vívott SUMAHERREL szemben, akit a könyvtár vezetésére alkalmatlannak tartott — a könyvtár állományrevíziója érdekében. Rendkívül érdeklődött az állománygyarapítás, katalogizálás munkája iránt, s igyekezett, hogy a könyvtárat a kor követelményeinek megfelelő színvonalra emelje.

A XIX. század első felében fokozatosan létrejönnek az első különgyűjtemények és az Akadémia hálózatához tartozó tudományos intézetek szakkönyvtárai. Erre az időszakra esik a könyvtár szervezetileg két nagy főosztályra, az orosz és külföldi könyvgyűjteményre történő felosztása.

A XIX. század második felére I. MIKLÓS reakciós uralma nyomja rá bélyegét. A haladó erők előrenyomulását a kormány az élet minden területén igyekezett meggátolni. A könyvtár sem tudta feladatát a tudomány támogatása terén betölteni, a nem megfelelő vezetés, az akadémikusok többségének haladásellenes, visszahúzó magatartása miatt elszigetelődött.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a könyvtár fejlődésének soha nem látott perspektíváit nyitotta meg. Mégis, az Akadémia — az orosz tudósok legrégibb kollektívája — nem ismerte fel azonnal jelentőségét, s nem állt egyértelműen a szovjethatalom oldalára. LENIN tudta, hogy meggyőzésük csak fokozatos és megfontolt igyekezet eredménye lehet, s az nem is várattott sokáig magára. 1919-ben KARPINSZKIJ, az Akadémia elnöke a következőket írta LUNACSARSZKIJNAK: „Elképzelhetetlen, hogy hazánk szempontjából oly nagy jelentőségű események, melyek 1917—1918-ban végbementek, ne legyenek hatással egy olyan eleven és aktív intézmény életére, mint az Akadémia.” A könyvtárak s a kulturális élet egészében történt változások éppúgy LENIN nevéhez fűződnek elsősorban, mint mindaz, ami a politikai és a gazdasági élet területén végbement.

A forradalom után rohamos fejlődésnek indult a könyvtár állománya. Az államosított könyvgyűjtemények anyaga is jelentékenyen gyarapította azt.

Az 1925-től a háború kitöréséig terjedő időszak jelentős eseményei közt kell megemlíteni, hogy 1925-ben az Orosz Tudomá-

nyos Akadémiából a Szovjet Szocialista Köztársaságok Tudományos Akadémiája lett. 1930-ban elfogadták a könyvtár új szervezetét, amely szerint az eddigi nyelvi szempontból történt felosztás helyett négy — egymástól funkcionálisan elkülönülő — osztály létesült. Szabályozták a központi könyvtár, valamint a szakkönyvtárak működését, továbbá a központi könyvtár szerepét.

A Nagy Honvédő Háború éveiben az állomány evakuálása és az értékes, pótolhatatlan gyűjtemények sértetlenségének a biztosítása volt a könyvtár elsőrendű célja és feladata. A könyvtári szolgáltatások ekkor sem szüneteltek, csak a körülményekhez alkalmazkodtak.

A háború befejezése után a népgazdaság helyreállításának és a szocializmus felépítésének az időszaka következett. A könyvtár elsőrendű feladatául az olvasók minél tökéletesebb kiszolgálását tűzte ki. A módszerek állandó tökéletesítésével, szervezéssel igyekeztek eleget tenni a rohamosan növekvő igényeknek, amelyek az egyre szaporodó olvasók részéről megnyilvánultak (1949—1963 között 234 701-ről 739 165-re emelkedett a könyvtár olvasóinak a száma). Erőteljes fellendülés volt tapasztalható a könyvtárközi kölcsönzés területén mind a belföldi, mind a külföldi kölcsönzés viszonylatában. Az 1960-ban született párthatározat a könyvtári munka megjavítását is érinti. Határozat készült az Akadémiai Könyvtár és a Szaltükov-Sesedrin Könyvtár által nyújtott könyvtári szolgáltatások egyeztetéséről.

A tudományos életben betöltött szerepén túl igen jelentős a könyvtár bibliográfiai és felvilágosító tevékenysége. Kiadásában a tudományos és szakkönyvtári sora jelenik meg. Az alábbiakban csak a legfontosabbakat említem: *Bibliografija izdanij AN SzSzsZr* — 1957 óta évkönyv, az Akadémia kiadványainak a bibliográfiája. *Novaja inosztrannaja kniga v bibliotekah AN SzSzsZr i AN szojuznüh reszpublik* — egyben lelőhelybibliográfia is. 1948 és 1962 között jelent meg, 1962 óta szerepét az Idegennyelvű Irodalom Összövetségi Állami Könyvtára (VGBIL) kiadásában megjelenő és az egész ország könyvtárszere (nem csupán az akadémiákéra) kiterjedő bibliográfia vette át. Élénk bibliográfiai tevékenységet fejtenek ki az akadémia hálózatába tartozó tudományos intézetek könyvtárai is.

A könyvtár állományfejlesztésének igen számottevő eszköze a rendkívül megélt nemzetközi kiadványcsere. 1962-ben az Akadémia önálló osztályt létesített a nemzetközi kiadványcsere lebonyolítására. Jelenleg 90 ország 2400 intézményével

folytatnak rendszeres kiadványcserét, ennek keretében évente mintegy 130 000 könyvtári egységgel gyarapszik a könyvtár állománya. Az akadémia kiadványai írási évről évre fokozódik a külföldi partnerek érdeklődése, ez a szovjet tudomány nemzetközi tekintélyének és elismerésének kézzelfogható bizonyítéka.

Ma a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtára egyike a világ legnagyobb tudományos könyvtárainak; állománya jelenleg mintegy 10 millió kötet.

A monográfia komoly, mindenre kiterjedő kutatómunka eredménye. Szerzői kollektívája a könyvtár jelentőségéhez méltó alapossggal, minden rendelkezésre álló — a könyvtár életére vonatkozó — archivális anyag feldolgozásával állította össze. Az állományra és az olvasószolgálatra vonatkozó, minden szempontból összeállított bő statisztikai táblázatok teszik érdekessé és értékesé a kiadványt. Használhatóságát nagymértékben növeli a kitűnő, tárgymutató jellegű tartalomjegyzék, továbbá a névmutató és az illusztrációk jegyzéke is.

BÁNTAI VILMOSNÉ

Irwin, Raymond: The heritage of the English library. London, 1964, Allen — Unwin. 296 l.

„22 elismert ágyas és egy 62 000 kötetből álló könyvtár tanúskodtak kedvteléseinek széles köréről, és munkásságának hátrahagyott termékeiből úgy tűnik, hogy mind az előbbieket, mind az utóbbit inkább használat, mint mutogatás végett tartotta.” Serenus SAMMONICUS római költőről és könyvgyűjtőről olvashatjuk ezt az idézetet Raymond IRWIN könyvében. Ezt az ismertetést azért kezdtük ezzel a néhány sorral, mert jellemző képet ad az egész kötetről. A londoni egyetem könyvtártudományi szakának professzora ugyanis nem csupán a szakemberek szűk körének szánta tanulmányait, s ezért — ahol a téma megengedte — laikusok számára is érdekessé, színessé kívánta tenni mondanivalóját, mint ez az iménti idézetből is kitűnik. Ugyancsak nyilvánvaló ebből a pár sorból az is, hogy aki azzal a várakozással nyitja ki az angol könyvtárak örökségére utaló című könyvet, hogy a régóta késő modern angol könyvtártörténeti monográfiát kapja végre kézhez, vagy akárcsak a nagy hagyományokkal büszkélkedő angol könyvtárak egyikének-másikának múltját ismerheti meg, alaposan csalódik.

A kötetet bevezető tanulmány a könyvtárak kialakulásának társadalmi hátterével

foglalkozik. Azt a gondolatot fejt ki, hogy a városok s ezzel együtt a vallási, majd a kulturális és tudományos intézmények létrejötte és az írásbeliség kialakulása az előfeltételei a könyvtárak szervezésének, minthogy ezek az intézmények könyvtárak nélkül nem funkcionálhatnak. A következő tanulmányok ennek a gondolatnak a jegyében a görög és római tudományos, vallási és állami intézmények feltételezett vagy utalásokból ismert könyvtárait kísérlék meg rekonstruálni, majd a korai középkor kulturális életének centrumait, elsősorban Vivarium, Monte Cassino és más bencés rendházak könyvtárait vizsgálják CASSIODORUS *Institutio-nese* és más ismert szerzők művei, illetve ezek forrásmunkái alapján. A vallásos élet, az egyháztudomány és a könyvtárügy összefüggéseinek fonálán lendül át IRWIN a középkori Angliába és Írországba, s az ottani rendi könyvtárak összetételéről és felállításáról közli feltevéseit. Robert GROSSETESTENENK és az oxfordi szürke barátoknak, majd Richard de BURYNK és *Philobiblonjának* is szentel egy-egy tanulmányt, s így érkezik ahhoz a korszakhoz, amikor a tudományos élet súlypontja a rendházak iskoláiból és könyvtáraiból az újonnan kialakuló egyetemekre tevődik át. A továbbiakban az irni-olvasnitudás, s ezáltal a műveltség elterjedésének nyomait kutatva, a XVI—XVII. századi magánkönyvtárak feltehető összetételét ismerteti, egy másik fejezet pedig a nemzeti könyvtár megalapítása gondolatának szentel, a grófsági könyvtárak alapítására vonatkozó XVI. századi javaslatról a Bodleiana és a Royal Society létrejöttéig, ismertetve néhány olyan gyűjteményt is, amelyek a British Museum magját alkották. Az írástudás szélesebb körű ismeretével egyidejűleg kialakuló anglikán egyházközségi könyvtárakkal is foglalkozik egy kisebb tanulmányban, s kötetét egy *Dolgozószoba és divány* című esszével zárja, amely a könyvtárszobáknak, mint a tudományos munka otthonainak modern értelemben vett kialakulását és a lektúr-irodalomnak a könyvek és könyvtárszobák esztétikumára gyakorolt hatását ismerteti.

A tartalom vázlatos rajza is érzékelteti, hogy IRWIN olyan témákkal foglalkozott ebben a kötetben, amelyeknél a könyvtörténeti tényanyag szegényes. Könyve sokkal inkább merít az irodalomtörténetből, a történettudományból vagy a paleográfából, mint a könyvtörténetből. Mint ő maga fogalmazta: „ahol az előtér részletei hiányosak, ott a háttér ismerete a szokottnál is fontosabbá válik, ha a fennmaradt csekély számú adatot

helyesen akarjuk magyarázni.” A könyv érdeme ez az éppen nem csekély számú apró adalék, amelyet a szerző nagy erudícióval gyűjtött össze a legkülönbözőbb forrásokból, s tett ily módon könnyen hozzáférhetővé. Hiányossága viszont, hogy e részletadatok bősége néhol ismétlésekbe kényszeríti, másutt megnehezíti munkája logikus felépítését, legfőképpen pedig az, hogy nem mindig tud meggyőzni következtetései helytálló voltáról.

WIX GYÖRGYNÉ

Knipping, Franz: Pressemonopole—Mo-uopolpresse. Der Konzentrationsprozess in der westdeutschen Tagespresse. Leipzig, 1963, Verl. für Buch- und Bibliothekswesen. 333 l.

A terjedelmes és alapos mű első fogalmazását a szerző mint disszertációt védte meg a lipcei egyetem zsmallisztikai karán. A kapitalista sajtóban közel egy évszázad óta végbemenő központosítási folyamatot — egyes organumoknak kartelekke, trösztökké történő összeszövődését elsősorban rokoncélú ipari vállalatokkal (papírgyártás stb.), majd általában bármilyen ipari, kereskedelmi vállalatokkal vagy vállalat-csoporttal létesített tőkés kapcsolatát — aggódva figyelik Nyugaton azok, akik a polgári sajtószabadságot féltik tőle, kritikával kísérik a szocialista országokban és az egész világ marxista—leninista szakirodalmában, ahol az imperializmus gazdasági stádiumának szűkséges velejáróját látják benne. Népszerűsítő-felvilágosító kiadványok sora után — mint KOZELSKIJ magyarra is lefordított vagy Basil SPIRU német eredetiben forgatható könyvei — KNIPPING most első ízben adja a sajtó egy országban végbemenő trösztösödési folyamatának teljes, technikai, statisztikai részletekre kiterjedő, igen alapos marxista analizisét.

Nyolc lapon felsorolt forrásai igazolják, hogy minden adatot gondosan feldolgozott és megvizsgált, amihez az 1945-től kezdve végbement fejlődést illetőleg hozzáférhető, könyveken kívül jelentéseket, üzleti beszámolókat, ünnepi és hivatalos kiadványokat használt, de főleg magát a témához tartozó hírlap- és szakkikanyagot értékesítette. Hat fő fejezetre osztotta könyvét. Az *első* elméleti megalapozást ad, az imperialista sajtólényegi jegeit, a tőkés koncentráció általános folyamatát, végül a német sajtó koncentrációjának speciális feltételeit megjelölve. A *második* — történelmi szemmel nézve az egyik legérdekesebb fejezet — a második világháborút közvetlen követő helyzetet tárja fel: azt,

hogy a régi, a fasizmust megelőző és (ha változó formában, de) a fasizmus alatt is fennállott kapitalista termelési viszonyok hogyan álltak fokozatosan helyre a nyugati megszálló hatalmak által ellenőrzött területeken. A *harmadik* fő fejezet a sajtó elhelyezkedését vizsgálja a monopolizáció általános rendszerében (így pl. a hirdetés-kettős szerepét az újságvállalatok finanszírozása és ugyanakkor burkolt irányítása terén). A *negyedik*ben tér rá a koncentrációs folyamat részletes kibontására: a nyugat-német és a nyugat-berlini sajtó politikai típusok szerinti, valamint kereskedelmi, jogi tagolására és ezeken belül az egyes tőkés csoportosulások összefüggésére, méreteire, gondosan felépített statisztikai összeállítások alapján. Az *ötödik* fejezetet teljesen a koncentráció politikai-ideológiai kihatásának szenteli, végül a *hatodik*ban — eredményeit összefoglalva — kimutatja, milyen mértékben járul hozzá a monopol-rendszer a sajtó uniformizálásához, és mennyiben teszi kétségessé a sajtószabadságnak egyébként törvényileg biztosított érvényesülését. Gazdag függelékek egészítik ki KNIPPING könyvét a jelenlegi nyugat-német sajtó szervezeti formáiról (pl. egy-egy főlap helyi kiadásainak Németországra oly jellemző sorozatai — ezek sokszor a jóhiszemű statisztikust is megtévesztik, aki azt hiheti, hogy minden cím egy-egy független vállalatot vagy pláne önálló szellemi terméket takar), és a kiadók és kiadó-csoportok, valamint a hozzájuk tartozó lapok részletes adatairól. A tárgyalt hírlapok címmutatója és névmutató zárja le a kötetet, amely kétségkívül a további kutatásokhoz hosszú ideig a nélkülözhetetlen kézikönyv szerepét fogja betölteni.

D.B.

Lengyel Géza: Magyar újságmánások. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 193, 3 l. (Irodalomtörténeti füzetek 41.)

Nem rendszeres irodalomtörténeti vagy sajtótörténeti mű ez: lényege és fő értéke, hogy a magyar polgári sajtó virágkorának egyik kiváló tanúja, maga is ennek a virágzásnak maradandó nevű résztvevője fűzi fel négy nagy lap történetét — mint eddigi történeti visszaemlékezéseiben (*Ady a műhelyben* stb.) tette — mit irtak tárgyáról és koráról: ezt veti egybe azután azzal, amit átélt. Az objektív és szubjektív információ így egymáshoz dörzsölve pattantja ki a legjobb szikrákat: hol új meglátásokat, hol csak új részletadatokat — mindenképpen a kutató szá-

mára mulaszthatatlanul fontos anyagot. Több, mint amit a címe ígér: nem négy napilap, hanem a négy napilap kapcsán jörförán az egész egykorú sajtó története — *vu à travers un tempérament*. Mert természetes és éppen a vonzó oldala a dolognak, hogy az egykorú személyes benyomások veszik sokszor kézbe a történelmi öknymozásnak szánt szerepet is. De világos, hogy csak gazdagítja a művet az olyan kiterő, mint az *Országos Hírlap* története. De a legfontosabb: az ún. „közgazdasági bevételek” történetéről LENGYEL hoz először konkrét, mérhető, összecszerűen és gazdasági kihatásban érzékelhető adatokat. Ami eddig csak célzás, gyanítás volt egykorú szerzők műveiben (BIRÓ Lajos, SZABÓ László), az itt kézzelfogható, lapokat, politikai erőket mozgató valóságban áll az olvasó elé. Tudtuk, hogy ezek az erkölcsileg nem igazolható jövedelmek — amelyek még a haladni kívánó polgári újságok olvasói elől is elfedték például a munkáskérdés, a földmunkásmozgalmak igazi horderejét — ezek tették lehetővé, hogy a 700 000-es lélekszámú Budapesten 21 napilap tartsa fenn magát — félannyi, mint az akkori és több, mint a mai Párisban! És remek a MIKLÓS Andor-féle nagyvállalat születésének és fennmaradásának ábrázolása a gazdasági rovat gátlástalan felhasználása révén. Még hozzátehetjük, hogy az utóbbi években REJTŐ István éppen a *Magyar Könyvszemle*ben a *Budapesti Napló* alapításának gazdasági függőyeit is meglebentette (ez az egy írás került el az újabb feldolgozásokból LENGYEL figyelmét) — tehát a magyar sajtó egy részének nagy tökéss vállalkozások tömbjévé, majd többékevésbé koncentrált monopolisztikus trösztökké, konszernekké való átalakulása még teljesebb. Mindez nem változtat azon, hogy a *Budapesti Napló*ban, de később részben a többi tőkés lapban is a kor legműveltebb és leghaladóbb írói és újságírói dolgoztak. A magyar sajtó által ebben az időben nyújtott tényleges tartalom — és ez a paradoxon más országokra ily mértékben nem áll — magasan fölötte áll annak, amit a gazdasági és politikai kötöttségek látszatra lehetővé tesznek.

Nem rendszerező történeti munkával állván szemben, talán mégsem felesleges néhány részlettévedést — ilyeneket már mások is felsoroltak LENGYEL könyvéből — szóvatánni. MIKLÓS Andor nekrológja nem jelenhetett meg a *Pesti Napló* hétfői (1933. dec. 2.) számában, mert hétfőn nem jelent meg magyar napilap, hanem vasárnap (84. évf. 275.sz.). A *Budapesti Hírlap* nem élt 1944-ig, utolsó száma az 1939. április 30-i. Nem látszik bizonyítottnak,

hogy JÓKAI második házassága és az ezzel járó népszerűtlenség miatt „hajózták ki” LÉGRÁDYÉK. És az irodalomtörténész aligha fogja elfogadni a MIKSZÁTH és JÓKAI közti szemlélet- és stíluskülönbség magyarázatát a „mese” értelmezése alapján. (23. l.) Nem jutunk közelebb az országgyűlési karcolatok műfaj-meghatározásához, ha azokat „vázlatos szénrajzok”-nak nevezzük. Végül a négy *Pesti Hírlap* dátuma közül (12. l.) legalább kettő nem pontos.

Szokatlan dolog ez a bíráló részéről, de LENGYEL könyvében a leghatározottabb bírálat arra kell hogy irányuljon, ami nem tartozik a könyvhöz. A fűszöveg azzal a sztereotip megállapítással ajánlja a kiváló szerző ajánlásra alig szoruló művét, hogy „az újságok történetével foglalkozó irodalom meglehetősen hiányos”. Nos, ez hazánkban csak azért látszik így, mert mindig újra kezdik írni sajtónk történetét, és minden új jelentkező úgy írja tanulmányát, mintha egy speciális új tudományt honosítana meg a speciális magyar glóbuszon. Holott magyar sajtótörténeti irodalom van, és már 1886-ban egy vitatható, de akkori nemzetközi mértékkel mérve is tekintélyes szintézist produkált. A magyar sajtótörténetnek legalábbis a terminológiája és kronológiája már nem megoldandó feladat. A felszabadulás óta is forráspublicációk és részletfeldolgozások sora jelent meg. Ismertnek kellene feltételezni a *Magyar Sajtó* c. folyóiratban kezdett és két éve újra folytatódó irodalmi jegyzéket, amely a jelen kutatások méretét is mutatja. Ugyanígy a *Magyar Könyvszemle* közel harminc éve rendszeresen megjelenő ilyen tárgyú cikkei.

De még ha nem is így volna, ma már nem lehet egyedül a hazai viszonyokból kiindulni. A Szovjetunió, Németország, Franciaország, az Egyesült Államok, Csehszlovákia és még egy sereg más nép és állam egyetemlein a sajtótörténetnek tanszéke van, ahol rendszeres kutatómunka folyik. Tévedés ezt az egyetemi szintű kutatást — mint nálunk általában teszik — az újságíróképzéssel azonosítani. (Mintha csak azért tanulmányoznák pl. az anatómiát, hogy a festőművészek abból tanulják az emberi test szépségét.) Nem ismerni ezeket a nemzetközi összefüggéseket ott, ahol egy tudományos intézet kiadványai megjelennek — ez provincializmus a javából.

Innen, és nem a mű szerzőjének a hibájából lehet eredményeztetni először is azt a terminológiai bizonytalanságot, amilyen pl. az „üzletes sajtó” fogalma. (5. l.) Ilyen maga az „újságmágnás” elnevezés is. LENGYEL könyve egy általános fejlődési

irány legkritikusabb magyar vetületéhez hoz adatot: a nagypeldányszámú tőkés sajtó (ha tetszik „üzleti”, de nem „üzletes” sajtó) kifejlődéséhez és annak monopolisztikus továbbfejlődéséhez. Ez a folyamat a nyugati kapitalista országok szakirodalmában is vitát és a vitában tudományos publikációk tömegét váltotta ki. Lapunk más helyén pedig egy könyv kapcsán volt alkalmunk rámutatni a lipcei Marx Károly Egyetemen szocialista módszerességgel folyó ilyen tárgyú kutatásokra.

Ilyen kérdés a sajtó függetlenségének LENGVEL által helyesen felvetett propagandisztikus jelszava (65. l.) is. Régóta világos, hogy a polgári sajtó terminológiájában a „független” jelző csak a kormánytól vagy a pártoktól, de nem a gazdasági érdekeltségektől való függetlenséget jelenti.

És végül néhány bosszantó tárgyi hiba sem maradt volna javítatlanul a sajtótörténetnek tudományos vonatkozásban perifériakussá szelvelése nélkül. Az, hogy KOSSUTH 1844-ben vált meg a *Pesti Hírlaptól*, nem 1843-ban, hogy ez az első *Pesti Hírlap* nem szünt meg, tehát 1848-ban nem kellett „feltámadnia”, hogy JÓKAI csak 1849-ben szerkesztette, amikor a könyv szerint a lap már nem is élt — ezt a hibát, amely mindjárt az, ismétlem, komoly, hosszú ideig tartó használatra méltó mű első fejezetének első lapján kérkedik — akármely kézikönyv vagy lexikon alapján ki lehetett volna javítani. Ezek a tárgyi hibák meg a jegyzetelés mai filológiai igényekhez mérten pongyola módja — a szerkesztés és kiadás, nem a szerző hatáskörébe tartoztak volna.

DA.

Kapr, Albert: Buchgestaltung. Dresden, 1964, Verlag der Kunst. 354 l., 10 t.

Albert KAPR a „könyvkészítésről”, nem pedig a „könyvművészetről” írta könyvét, s ezt a különbséget az előszóban hangsúlyozza is, egyszersmind jelzi, hogy ez a komplex tevékenység egyes „csúcsteljesítményeivel” a művészeti szintig is felnyúlik. A könyv előállításával könyvtárnyi irodalom foglalkozik, s ezek — szakemberek és a szélesebb érdeklődő rétegek számára — elsősorban a különböző technikai eljárásokat ismertetik. KAPR mást kíván nyújtani olvasóinak. Az ő szeme előtt a „szép könyv” megvalósításának a gondolata lebeg, de célja nem egyes újabb „csúcsteljesítmények” elérése. Ő a könyvek esztétikai színvonalát szeretné emelni. Könyvét is ennek a célnak a szolgálatába állítja. Ezért sorra veszi a könyv

alkotó elemeit: a papírt, a betűt, a szedést, az illusztrációt, a címlapot és a szöveg tartozékait, a nyomást, a kötést, a borítófedeleket, s mindegyiknek ismerteti a történetét, a különböző stílusirányokat, a mai helyzetet. A fejlődés vizsgálásának a célja az, hogy a korszerű megoldásokat keresse meg és állítsa előtérbe. Az egyes korszakok jellemző sajátságait a társadalmi igényekkel hozza összefüggésbe, s így könnyebb kimutatnia, hogy a ma is használt formák közül melyek a túlhaladottak, az elavultak, s melyeket kell szélesebb körben felhasználni, továbbfejlesztetni, hogy a könyv mint egység a mai ember esztétikai igényét kielégítse.

A szerző tulajdonképpen nem nyomda- vagy könyvtörténész, hanem tevékeny „könyvtervező”, méghozzá — amint a kötetben található illusztrációkból is megállapíthatjuk, — a javából. A korszerű könyv kialakítására való törekvése azonban a múlt eredményeinek az alapos ismeretéből indul ki. Történeti összefoglalásai mind a szakirodalomban, mind a különböző korok és népek könyveiben való széleskörű tájékozottságról tanúszkodnak. Az egyes nagy nyomdászok, könyvkötők vagy illusztrátorok működését azonban sajátos esztétikai szempontból vizsgálja, s itt többet nyújt az olvasónak a szokványos nyomdatörténeteknél. Mondanivalóját mindenhol példákkal is igyekszik közelebb vinni olvasójához, ezért igen gondosan válogatott, bőséges illusztrációs anyagon ellenőrizhetjük rögtön az olvasottakat. A szakos képanyagon kívül taláunk itt mintákat a különböző papírminőségekből és a kötéshez felhasznált anyagokból is.

A könyv utolsó, legnagyobb fejezete az egyes népek könyveivel ismerteti meg az olvasót. A kínai, a német, az angol, a francia, a holland, az olasz, a lengyel, a svájci, a skandináv, a szovjet, a csehszlovák és az észak-amerikai könyvtermelés jellemző vonásainak összefoglalása mellett foglalkozik a magyar könyvkiadás fejlődésével és mai helyzetével is. (Ez Kass János és FÖLDES György közreműködésével készült.) Ebben a fejezetben különösen nagy számmal taláunk szemléltető bemutatást: a képek túlsúlyban vannak a szöveggel szemben.

Mind a könyvkészítésben közreműködő szakemberek (szedők, grafikusok, könyvkötők, kiadó stb.), mind a felhasználók: a könyvtárosok, a könyvgyűjtők, olvasók haszonnal vehetik kézbe ezt a tartalmában és kiállításában egyaránt szép könyvet, mert számos ösztönzést kaphatnak munkájukhoz, illetve a könyv külső megjelenésének nagyobb megbecsüléséhez.

DÖRNYEI SÁNDOR

A kegyes olvasóhoz! Előszavak és utószavak válogatott gyűjteménye. Összeállította KENYERES Ágnes. Bp. 1964, Gondolat. 485 l., 32 t. (Nemzeti könyvtár.)

A kötetnek közel a közepéig kell lapozni, hogy az ember megtalálja az előszóírás filozófiáját, és nem kisebb ember írja meg, mint CSOKONAI VITÉZ Mihály. Meglehetősen szkeptikusan nyilatkozik a műfajról, és rátapint annak legkényesebb oldalára: ti. hogy az igazán érdeklődő olvasó a műveket és nem az előbeszédeket olvassa. Mégis csalódnánk, ha azt hinnénk, hogy CSOKONAI koráig hitelét veszttette ez a régi, előbb mecénások, majd előfizetők serkentésére, esetleg egyszerű önvallomásra szánt egyoldalú párbeszéd. Mert PETŐFI Sándortól ÁGAI Adolfig, JUSTH Zsigmondtól NAGY Lajosig nem hogy csökkent, de növekedett az elő- és utószók száma mennyiségében, de mélységben, a kiáltó szó őszinteségében, önfeltáró vallomásszerűségében is.

Nem volt tehát hiábavaló ezt a gazdag, bár a szó legszorosabb, de legjobb értelmében is vegyes gyűjteményt kiadni, és elismerés jár annak, aki gyűjtő és rostáló szorgalmával éppúgy méltónak látszik erre, mint a művek születését megelőző álmatlan éjszakákat idéző előszóírók maguk. KENYERES Ágnes mintegy százsház elő- és utószót tár elénk teljes vagy némileg kurtított szövegben, mindegyiket a műre és a szerzőre vonatkozó rövid, jól fogalmazott jegyzet előzi meg. Elvszerűen csak azokat az előszavakat adja ki, amelyeket a művek szerzői maguk írtak — nem a kiadók vagy antológiaiak, gyűjtemények összeállítói által írt bevezetőket. Viszont — és ez döntő — nem tesz különbséget irodalmi vagy tudományos mű előszava között. Helyesen mondja, hogy a szép-irodalmi művekben írt előszók kevésbé irodalmiak — a tudományos előszavak viszont az irodalmi, a művészi megközelítés módját képviselik a tudomány absztrakt fogalmaival dolgozó műhöz képest.

És itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, amely a könyvtörténet és a tudománytörténet kutatója számára KENYERES Ágnes válogatását érdekessé teszi. Mert ez a könyv nem egyéb, mint a kiadástörténet szubjektív tényezőinek eddig tudtunkkal hazánkon kívül sem összeszedett forrásanyaga. Egy ilyen váratlan egységbe foglalva sok régi szöveg új értelmet kap, a művek irodalomtörténeti összefüggése mögé az írói szándékok összefüggése szövdik kiemelő háttér és ugyanakkor tengely gyanánt. A könyv és a sajtó történetírója azután még valamit kap vele: egy műfaj történetét, amely, — mint KENYERES megmondja kitűnő előszavában — a maga objektív módján szintén a „kegyes

olvasó”-hoz fordul magyarázva — volta-képpen az irodalmi *esszé* egyik ősfarmája. Mert ha az előszóíró őszinte akar lenni, be kell vallania, hogy nem mindig szubjektív vallomás az, ami tollából kikerül, hanem hatására, *publicisztikai* célra irányuló írásmű.

Kell-e több ahhoz, hogy a gyűjtemény sajtósági, első látásra nem meggyőző vezérszempontját igazolja? És kell-e szebb elismerés másrésztől a „kegyes olvasó”-nak, mint az, hogy el lehet várni tőle egy ilyen antológia átforgatását? Az olvasás fejlett fokon áll ott, ahol a közönségsiker reményében lehet majd 2000 példányban ilyen művet kiadni. A kiadót is dicséror szép köntösben, makulátlan nyomással, a szövegek múltjához méltóan.

Olvasó és író viszonya tanulmányozásának, egyben olvasók és írók közeledésének eszköze lehet ez a könyv. A közeledés persze ott kell, ahol távolságot érzünk. És milyen szépen vallanak erről a távolságról is az előszók! Az irigy és kedvetlen olvasóhoz forduló SZEPSI CSOMBOR Márton lírizáló előszava önkéntelenül BAUDELAIRE „álszent olvasójára” emlékeztet, aki mégis „képmás és bus fiyér...”

De KENYERES Ágnes *verses* előszókkal már nem foglalkozik. Csak prózai szöveggyűjteményt ad. Milyen kár! Neki vagy másnak meg kellene csinálnia a költői előszavak antológiáját is, hiszen annyi versnek is előszó-volta ad más értelmet, az első magyar hexametertől a Góg és Magóg fiáig... Várjuk tehát az új kötetet, a nagylelkű kiadó és a buzgó válogató áldozatkészségének új példáját.

DEZSÉNYI BÉLA

Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Kiltott, elkobzott, perhe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 186, [2] 1. (Irodalomtörténeti füzetek 45.)

A két világháború közti magyar kiadástörténet első igazi tudományos anyaggyűjtőjét és rendezőjét kell a kis füzet szerzőjében üdvözölnünk. Még akkor is, ha ez az első kiadástörténeti kísérlet csak azokról a kiadványokról hoz elő adatokat az ismeretlenségből, amelyeknek a terjedése elé a korszak kényszere gátat vetett.

MARKOVITS Györgyi öt évkör (1919; 1920—1929; 1930—1933; 1934—1937; 1938—1944) időrendjébe tagolva sorolja fel a HORTHY-korszak üldözött verseit és versesköteteit, feljegyezve gondosan a betiltás, a postai szállítás jogának a megvonása, a bírói felelősségrevonás különböző módjait és fokozatait, amelyek segítségé-

vel a rendszer a szabad vélemény szét-sugárzásának nem egyetlen — bár egyik leg-hatásosabb — eszközt, a verset, a költészetet korlátok közé szorította.

Megírták már MARKOVITS Györgyi könyvéről, hogy nem alkalmaz esztétikai mértéket. Maga is ezzel fejezi be könyvét: „Nem irodalomtörténetet tártunk az olvasó elé, inkább költészet és uralkodóosztály nyílt összecsapásának rajza ez.” De ez az, ami a könyv, a kiadás történetíróját érdekli: maga az összecsapás, és az összecsapás *színtere*, amelyet MARKOVITS Györgyi pompás pontossággal cövekelt körül. Könyvkiadók, folyóiratok küzdelme ez, nem is a létért, hanem egy-egy újat hozó, még csak nem is mindig igazán forradalmi igényű mű érvényesüléséért.

A költői művek szerzői és kiadói meg a hatalom birtokosai közti küzelem „játékszabályait” is bemutatja a szerző könyve előszavában (amelyet helyesebben *bevezetés*-nek kellett volna neveznie, hiszen a kötet tudományos mondanivalójához szervesen hozzátartozik). Marxista mércét alkalmazva — és főleg egykorú, fel nem tárt vagy legalább eddig nem idézett anyagra támaszkodva — ismerteti a sajtóellenőrésnek a HORTHY-korszak különböző szakaszaiban követett módjait, így azt a folyamatot, ahogyan az 1921 végéig „kivételes állapot” jogcímen fenntartott

előzetes cenzúra az utólagos (de nem kevesebb erőszakkal alkalmazott) megtorlásnak adott helyet.

Külön érdeme MARKOVITSnak, hogy nem csupán a korszak hivatalos dokumentumaira — nyomtatott és levéltári anyagra — támaszkodott, hanem találekony érzékel szólaltatta meg magukat a viszontagságos idők még köztünk élő tanúit. A kortársak szóbeli és írásbeli vallomásainak felhasználása teszi majd könyvét pótolhatatlan adatgyűjteménnyé.

Kár, hogy a kiadástörténeti szempontot nem helyezte jobban előtérbe (pl. többet is tudott volna talán a Bécsi Magyar Kiadóról egy futó említésnél) és az, hogy jogi terminológiája nem alapul mindig precíz definíción. (Pl. a „kitiltás” és „betiltás” közti eltérés nincs szabatosan megmagyarázva.)

De ne azt kritizáljuk, amit a szerző nem is akar adni, amikor bőkezűen ad más: érdekes új anyagot vagy már tudott összefüggéseket új megvilágításban. És végig eleven, szépen fogalmazott, az érdeklődést mindig ébrentartó, sőt fokozó előadásmódot. Várjuk a folytatást: a tiltott próza kiadástörténetét és végül majd a politikai irodalom és a sajtó kiadástörténeti küzdelmének ugyanilyen vonzó bemutatását.

DEZSÉNYI BÉLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar geodéziai irodalom. 1498—1960. Bibliográfia. Szerk. BENDEFY László. Bp. 1964, Műszaki Könyvkiadó. 396 l.

Bizony kételkedéssel hallgattuk a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület 1958 novemberében tartott folyóirat-értekezletén azt a határozatot, amely elfogadta BENDEFY Lászlónak a magyar geodéziai irodalom bibliográfiájának az összeállítására vonatkozó javaslatát. Nagyszabású volt a kitűzött cél. Felkutatni, összeírni, csoportosítani és jegyzetekkel ellátni mindama geodéziai munkákat, amelyeket 1. magyar szakírók magyar nyelven írtak, és Magyarországon vagy — régibb időkben megfelelő nyomdák híján — külföldön adtak ki; 2. magyar szakírók nem magyarul írtak, akár idehaza, akár külföldön adták ki; 3. külföldi szakírók írtak és magyar nyelven, Magyarországon adták ki.

Az előttünk fekvő könyv az 1. és 3. pontban megjelölt anyagot tartalmazza, a 2. pont ígérete egy újabb kötetben fog megvalósulni.

A 12 tagú szerzői munkaközösség és 9 munkatársuk 270 folyóiratot nézett át és 1250 szerzőnek 4400 művét (tanulmányok, könyvek, jelentések, rendeletek) jegyezte fel. Ezt az anyagot háromtagú szerkesztő bizottság (BENDEFY László, HOMORÓDI Lajos és RAUM Frigyes) lektorálta és rendezte könyvvé. Külön meg kell említenünk BENDEFY László munkáját, a könyv értékét nem kis mértékben növelő 3400 annotáció javarészn az ő stílusát érezzük.

A bibliográfiakészítés idegen terület tollforgató geodétáinknak, mert ilyen jellegű könyvészeti mű, magyar nyelven eddig még nem készült. Sok fejtöréstől szabadította meg őket, sok helyen zökentette helyes kerékvágásba munkájukat az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársainak önzetlen segítsége.

A könyv 32 szakcsoportban tárja elénk anyagát:
01. Bibliográfiák
02. Régi magyar geodéziai irodalom
03. Tan- és kézikönyvek